

**Provinciale Werkgroep Kerk en Israël
voor Noord-Brabant en Limburg**

en

**Antwerpse Contactgroep
voor Joods-Christelijke Betrekkingen**

**‘Antwerpen’ Conferentie
gehouden
te Westmalle
op
11 en 12 maart 2014**

Thema:

***Profetisch spreken toen en nu,
naar aanleiding van het denken van
Abraham Joshua Heschel***

Redactie: drs. Jeannette Galjaard

Programma conferentie

Dinsdag 11 maart 2014

Ds. Derk Blom

Opening van de conferentie en inleiding op het thema

Ds. Sjirk van der Zee

Abraham Joshua Heschel 1907 - 1972

Prof. dr. Rinse Reeling Brouwer

Profetisch spreken in de reformatorische traditie

Prof. dr. Klaas Spronk

De figuur van de profeet in het eerste testament

Prof. dr. Peter Tomson

Jezus als profeet en het profetisch spreken in het christendom

Woensdag 12 maart 2014

Rabbijn dr. Tzvi Marx

Profetisch spreken nu

Drs. Gied ten Berge

Profetische stemmen en het Land

Dr. Peter Janssen

Presentatie *Adventures in Dialogue*

Dr. Coen Constandse

Hoe te geloven en te leven?

Ds. Derk Blom

Afsluiting van de conferentie

Ds. Adjo Witte

Liturgische afsluiting

Prof. dr. Klaas Spronk, De figuur van de profeet in het eerste testament

Mijn bijdrage aan deze conferentie lever ik in de eerste plaats vanuit het perspectief van docent bijbelvakken aan een hedendaagse universiteit. Ik ga ervan uit dat ik ook in die rol ben gevraagd. Meer toegespitst zal het gaan om de vraag welke plaats de visie van Heschel op de profeten inneemt binnen de moderne wetenschappelijke benadering van de profeten van Israël. Zou ik het nu zo fraai in het Nederlands uitgegeven boek *De Profeten* ook opgeven aan mijn studenten, bijvoorbeeld in de cursus die ik deze maanden geef in het eerste jaar van onze master over de boodschap van de profeten? Zo heeft het boek in de jaren '60 naar het schijnt met name in de Verenigde Staten gefunctioneerd (Hanson 2007, p. 197). Het werd veel gebruikt als lesmateriaal op universiteiten en in seminaries. Het geeft immers een goed overzicht van de belangrijkste profeten en is een diepgravend onderzoek naar de eigen aard van de profetie van het oude Israël.

Ik aarzel. Het boek is wetenschappelijk gezien gedateerd. Heschel gaat in discussie met de geleerden van zijn tijd en dat is voor een groot deel de tijd van de eerste, Duitse versie van het boek uit 1938. Dat is lang geleden. Het onderzoek heeft niet stil gestaan. Er spelen nu andere vragen, deels op basis van nieuw materiaal, met name uit de Umwelt, deels op basis van nieuwe benaderingen en inzichten.

Toch heb ik Heschel al wel bij de studenten geïntroduceerd. Door de uitnodiging voor deze conferentie ben ik me in hem en zijn werk gaan verdiepen en vooral onder de indruk geraakt van zijn persoonlijkheid. Heel interessant is wat hij opmerkt over het pathos van God en de manier waarop dat pathos doorwerkt in de profeten. Dat is een vruchtbare invalshoek. Wat mij daarbij ook opviel, is dat dit niet los te zien is van Heschel zelf. In zekere zin is hij in zijn doen en laten de belichaming van dat pathos en daarmee een goed voorbeeld van hoe de boodschap van de profeten zou kunnen doorwerken in onze tijd. Inmiddels kunnen we voldoende in tijd afstand nemen van Heschel om dat goed te kunnen beschrijven en evalueren. Daarom wil ik in de nu volgende overwegingen de nodige aandacht besteden aan de persoon van Heschel, de situaties waarin hij verkeerde en de vele discussies die hij heeft gevoerd of misschien moet ik dat eerder omschrijven als de gevechten die hij heeft geleverd.

De eerste versie van zijn boek over de profeten is sterk bepaald door de omgeving zoals hij die als student in Duitsland aantrof. In de inleiding op zijn boek schrijft hij (p. 24-25):

Wat heeft mij ertoe gebracht de profeten te bestuderen?

In de academische omgeving waarin ik mijn studentenjaren doorbracht was filosofie een geïsoleerde, op zichzelf staande en zichzelf rechtvaardigende grootheid geworden, een Ding an sich, die wantrouwen aanmoedigde in plaats van liefde voor wijsheid. De geboden antwoorden stonden niet in relatie tot de problemen, hadden geen boodschap aan de moeite van iemand die zich bewust begon te worden van het gebrek aan sensitiviteit bij de mensen tegenover een enorme uitdaging, gingen niet in op een situatie waarin goed en kwaad irrelevant begonnen te worden, een situatie waarin men in toenemende mate ongevoelig werd voor naderend onheil en bereid om het beginsel van de waarheid op te schorten. Langzaam werd ik geleid tot het besef dat sommige voorwaarden, motivaties en belangen waardoor ons denken beheerst wordt destructief kunnen blijken te zijn voor de wortels van de menselijke verantwoordelijkheid en een verraad aan het diepste fundament van de menselijke solidariteit. De uitdaging waarvoor wij allen staan en de vreselijke schaamte die ons vermogen tot innerlijke vrede vernietigt, tartten onze manieren van denken en denkpatronen. Men wordt gedwongen te erkennen dat sommige vooronderstellingen en motieven van ons denken ons bestaan op een dwaalspoor hebben geleid, want de bloei van het speculatieve denken heeft geen antwoord op het geestelijk bankroet. Het besef dat in het gangbare betalingssysteem de juiste munten niet beschikbaar waren heeft mij ertoe gebracht me te verdiepen in het denken van de profeten.

De filosofie (en daarmee ook de theologie) was hem te veel naar binnen gericht, alleen met zichzelf bezig. De profeten bepalen veel meer bij de werkelijkheid en bij het feit dat er wat moet gebeuren in en met die werkelijkheid.

In zijn benadering van de profeten sluit Heschel in zijn boeken zonder al te veel problemen aan bij de wetenschappelijke opvattingen van zijn tijd, zoals die met name door Wellhausen waren ontwikkeld. Profetie gold als een hoogtepunt in de godsdiensthistorische ontwikkeling binnen het oude Israël en stond op een hoger plan dan de ritualisering in de cultus, zoals die later plaats vond. Waar Heschel wel moeite mee had, is goed beschreven door zijn dochter Susannah in de inleiding (p. 13):

De profetische persoonlijkheid [werd] in toenemende mate beschreven in geringschattende termen, vergelijkbaar met de geringschatting van mystici die door geleerden vaak zijn uitgemaakt voor hysterici. De Duitse bijbelgeleerde Gustav Hölscher noemde de profeten extatici die van religieuze persoonlijkheden in het heidense Kanaän over alternatieve bewustzijnstoestanden hadden gehoord. In hun toestand van extase zagen de profeten zich, aldus Hölscher, niet alleen als boodschappers van God maar spraken zij ook als God en identificeerden zij zich met God. Andere geleerden legden ook de nadruk op het volkomen opgaan van de profeet in God, of stelden in andere gevallen de profeet voor als niet meer dan een spreekbuis van Gods boodschap.

Een dergelijk begrip van de profeten is volgens mijn vader niet gebaseerd op de tekst van de Bijbel en heeft kunnen ontstaan doordat de geleerden de passende conceptuele instrumenten misten om de profetische ervaring te begrijpen. Voor geen enkele van de karakteristieke kenmerken van extase, zoals razernij, opgaan in God, uitschakeling van het zelf, zijn in de profetische literatuur aanwijzingen te vinden. De ervaring die de profeet heeft van God, zo voert hij aan, kan beter gekenmerkt worden als verbondenheid met het goddelijke bewustzijn, als een sympathie met het goddelijk pathos, dat een intense betrokkenheid van God bij de mensheid inhoudt. De profeten gaan niet op in God met verlies van hun eigen persoonlijkheid maar delen in het goddelijk pathos door hun eigen uitgesproken sympathie. Hun eigen persoonlijkheid wordt allesbehalve uitgewist: de eigen emotionele ervaringen van de profeten geven actief kleur aan hun deelgenootschap met het goddelijk bewustzijn en hun overdracht van Gods boodschap.

Aan de andere kant moet Heschel ook niets hebben van de dogmatische theologie die alleen oog heeft voor de boodschap van de profeten, los van de persoon van de profeten. In de Duitse versie van zijn boek kiest hij voor een fenomenologische benadering om een weg te vinden tussen de bijbelwetenschappelijke reductie van profetie tot een volstrekt subjectief gebeuren en dogmatische reductie tot objectieve waarheden. Maar tussen 1932 en 1962, tussen de Duitse en de Amerikaanse uitgave van zijn boek over de profeten, is er wel het een en ander gebeurd. Een fenomenologische benadering veronderstelt een afstand tot het bestudeerde die als het om de profeten gaat niet volgehouden kan en mag worden. In de Amerikaanse versie geeft hij aan dat het uiteindelijk onontkoombaar is dat men zich engageert (p. 22):

Terwijl ik nog steeds overtuigd ben van de correctheid van de hierboven beschreven methode, die belangrijke aspecten van de methode van de fenomenologie vertegenwoordigt, heb ik sindsdien allang mijn vragen bij een veronderstelde onpartijdigheid, die op zich een manier van partijdig-zijn is. Het bestaan van profeten is irrelevant of relevant. Als het irrelevant is kan ik me er niet echt bij betrokken voelen; als het relevant is kan mijn onpartijdigheid alleen maar schijn zijn. Al reflecterend kan men erin slagen een object te isoleren; het reflecteren zelf kan niet geïsoleerd worden. Reflectie maakt deel uit van een situatie. Dit is de situatie van iemand die de woorden van de profeet over zich heen laat komen: zijn onverschilligheid wordt onophoudelijk aan scherven geslagen, en hij moet wel een olifanten huid hebben om ongevoelig te blijven voor zulke slagen. Ik kan niet onverschillig blijven voor de vraag of een beslissing die ik neem fataal zou kunnen zijn voor mijn bestaan – zoals of ik weer moet ademen om te overleven. Misschien is dat de kwestie die de profeten verontrust. Een volk kan op sterven na dood zijn zonder zich daarvan bewust te zijn; een volk heeft de mogelijkheid om te overleven, maar weigert van die mogelijkheid gebruik te maken.

Laten we echter nog even bij de Duitse versie stil blijven staan. Dat was zijn dissertatie die hij als 25-jarige schreef aan de universiteit van Berlijn en indiende in de herfst van 1932. Het lukte hem niet om zijn boek in Duitsland gepubliceerd te krijgen. Hij moest daarvoor terug naar zijn vaderland Polen, waar het in 1936 uitkwam. Het ligt voor de hand om dit te wijten aan tegenwerking van Duitse zijde. Verrassend genoeg speelde echter juist Martin Buber een beslissende rol. Martin Buber, dat was toch de man die Heschel in 1937 als zijn opvolger aanstelde in zijn organisatie voor onderwijs voor volwassenen in Frankfurt? Twee jaar daarvoor had diezelfde Buber echter een negatieve beoordeling geschreven voor uitgever Salman Schocken op het verzoek van Heschel om publicatie van zijn proefschrift. Voor Heschel was dat een grote schok ('ein unvergänglicher Schmerz') en in een brief van 18 juli 1935 haalde hij verhaal bij Buber. Hun belangrijkste geschilpunt bleek te liggen in de visie op de profeten. Buber interpreteert hun handelen als symbolisch. Heschel verzet zich daar fel tegen. Dat is volgens hem een onaanvaardbare reductie van de goddelijke werkelijkheid zoals de profeet die ervaart en doorgeeft. Hun blijvende meningsverschil in deze heeft echter niet verhinderd dat ze steeds in gesprek zijn gebleven in groot onderling respect.

Heschel lijkt weinig ontzag te hebben gehad voor reputaties. Niet lang nadat hij in maart 1940 uitgeweken was naar de Verenigde Staten kreeg hij het aan de stok met niemand minder dan Albert Einstein (Kaplan 2007, p. 140v). Tijdens de 'Conference on Science, Philosophy, and Religion in Their Relation to the Democratic Way of Life' in september 1940 had Einstein een bijdrage geleverd onder de titel 'God's Religion or Religion of the Good?', waarin hij alle conflicten tussen geloof en wetenschap toeschreef aan de hardnekkige opvatting van een persoonlijke God die ingrijpt in natuurlijke gebeurtenissen. Volgens hem hoort die thuis in de nog onvolwassen fase van de spirituele ontwikkeling van de mens. Het zou goed zijn als men de moed had die op te geven en de humanistische drieslag van het goede, ware en schone te cultiveren. Heschel reageerde de week daarna met een open brief aan Einstein waarin hij pleit voor het geloof in een persoonlijke God als een werkelijkheid en een morele noodzaak. Hij noemt Einstein de missionaris van een heidendom dat doet denken aan de ideologie van Nazi's.

Het moge duidelijk zijn dat er voor Heschel heel veel op het spel staat en dat voor hem daarbij de juiste visie op de profeten van Israël centraal staat. Ook hierbij geldt dat dit vooral duidelijk wordt in tegenstellingen. Al eerder werd gewezen op zijn meningsverschil met de meeste Duitse bijbelgeleerden die de profeten beschreven als extatici. Dat suggereert dat Gods openbaring min of meer buiten de eigen persoon van de profeet om zou gaan. Volgens Heschel is de profeet er juist volop en heel bewust bij en in betrokken. Dat heeft ook te maken met de nadruk die Heschel legt op het werkelijkheidsgehalte.

Volgens hem komt dat helder aan het licht in de vergelijking met profeten in Griekenland en Mesopotamië. Kort gezegd komt het er op neer dat die profeten (eigenlijk kan men beter spreken van waarzeggers) enerzijds de goden manipuleren doordat zij via eigen middelen het goddelijke oordeel min of meer afdwingen op de momenten dat zij het nodig hebben. Aan de andere kant laten zij zich leiden door hun opdrachtgevers en daarmee door vooroordelen die weinig ruimte laten voor tegengeluiden. Geheel anders de profeten van Israël. Aan hun woorden en daden is te zien dat zij in dienst genomen worden door een god die geheel zijn eigen gang gaat. Op een hem typerende wijze brengt Heschel dat als volgt op formule:

De waarzegger probeert een antwoord van God te krijgen op vragen van mensen; de profeet probeert een antwoord van de mensen te krijgen op de vraag van God. (p. 574)

Profeten zoals we die kennen uit de teksten van het Mesopotamische Mari noemt Heschel 'eerder een verlengstuk van een instituut dan woordvoerder van een transcendente god' (p. 586). Assyrische profeten uit dezelfde tijd van de bijbelse schriftprofeten doet hij af als extatici (p. 575). Er zijn buiten Israël wel profeten in de goede zin van het woord, zoals de in Numeri 22-24 genoemde Maobitische profeet Bileam en ook Zarathoestra. Deze laatste noemt hij 'duidelijk een geïnspireerd man maar (...) een vonk die verdwijnt in de duisternis' (p. 588). Eerder noemt hij Mohammed in één adem met Zarathoestra als iemand die aanspraak maakt op een goddelijke roeping (p. 554). Verder besteedt Heschel weinig aandacht aan Mohammed. De relatie met de islam was in zijn tijd ook nog niet zo'n issue als tegenwoordig. Hij merkt slechts in het voorbijgaan op:

De [Bijbelse] God van het pathos is tegengesteld aan de God van de islam. Ondanks het geloof in de goddelijke genade wordt Allah in essentie gedacht als ongekwalficeerde Almacht, wiens wil absoluut is, niet afhankelijk van wat mensen ook doen. Hij handelt zonder rekening te houden met de bijzondere situatie van mensen. Daar alles door Hem bepaald wordt speelt er zich tussen Allah en de mens een monoloog af, en geen dialoog of wederkerigheid zoals in de bijbelse visie. In de islam staat niet de relatie tussen Allah en de mens centraal, maar eenvoudigweg Allah zelf. (pp. 319v)

Het is de vraag of Heschel in onze tijd dit harde oordeel zo zou herhalen. Zijn dochter, die in haar werk vaak met instemming verwijst naar haar vader, slaat in ieder geval een andere toon aan. In een toespraak tijdens de conferentie van het International Council of Christian and Jews in Istanbul 2010 geeft zij een positiever beeld van hoe de verschillende vormen van profetie elkaar kunnen aanvullen binnen wat zij noemt de 'driehoek van jodendom, christendom en islam':

Perhaps Islam can help to clarify the meaning of law, including Jewish law, as authentic religiosity for Christians who think that only gospel can be God's word. The role of religious law within Islam might help change Christian views of law as carnal, old, superseded. Perhaps Islam might reassure Jews that recognizing the prophethood of those who brought God to other peoples, to Greeks and to Arabs, namely, Jesus and Muhammad, enhances our faith. (...) Islam can also serve as a model for an understanding of Jesus as a prophet, one with a message to other peoples, an affirmation of him and his message without requiring his death or the Jews as his murderers.

Binnen het wetenschappelijke, historische onderzoek naar de bijbelse profeten worden tegenwoordig andere accenten gezet en worden vooral ook de verschillen met profeten buiten Israël gerelativeerd. De overeenkomsten zijn groter dan Heschel suggereert. In brieven uit de bibliotheek van Mari schrijven ambtenaren aan hun koning over profeten die zich beroepen op goddelijke openbaringen die zij ontvingen in dromen, visioenen en in extase, met opdrachten en waarschuwingen voor de koning. Dat gebeurde niet alleen gevraagd maar ook ongevraagd. Het gaat om beroepsprofeten maar ook om leken, om mannen en vrouwen, groepen en enkelingen. Dat lijkt in heel veel opzichten op wat we ongeveer 1000 jaar later lezen in de Bijbel. Nog duidelijker is dit in de Assyrische profetenteksten uit de tijd van de koningen van Israël en Juda. Daarin komen de goden zelf aan het woord waarbij vooral bijstand aan de koning wordt toegezegd. 'Vrees niet', zo luidt vaak de boodschap. Soms bevatten ze echter een onheilsaankondiging. De koning wordt gewaarschuwd. Het onheil kan nog wel worden afgewend wanneer de koning op passende wijze zal reageren. Opmerkelijk is ook dat die woorden, net als in de Bijbel, schriftelijk werden vast gelegd en werden verzameld. Ze functioneerden in zekere zin als bewijsstukken.

In de recente monografie van Jonathan Stöckl, *Prophecy in the Ancient Near East; A Philological and Sociological Comparison* worden de bijbelteksten en de gegevens uit het oud-Babylonische Mari en de latere neo-Assyrische tijd systematisch naast elkaar gelegd. Hij vergelijkt ze op een achttal punten. Om te beginnen stelt hij vast dat in alle culturen sprake was van groepen van extatische profeten, ook in Israël. Ten tweede zien we dat er vaak een bepaalde band was met de reguliere tempelcultus, zoals we dat in de Bijbel bijvoorbeeld ook zien bij Jesaja en Ezechiël. Ten derde is er soms sprake van profeten die zich laten inspireren door muziek, zoals dat in 2 Koningen 3: 15 verteld wordt van Elisa. Een belangrijk vierde punt is de vraag of profeten ook konden optreden als bemiddelaar, opkomend voor de mensen bij God. Daarvan is sprake in Jeremia 15: 1, zij het in kritische zin. God zegt: 'Al stonden Mozes en Samuel voor mij, dan zou mijn ziel zich toch niet tot dit volk neigen,' met andere woorden: men hoeft niet te verwachten dat Jeremia God op andere gedachten zou kunnen brengen met het oog op de komende ballingschap. Zo'n mogelijke bemiddelende rol van de profeet komt in de Mesopotamische teksten niet voor. Het vijfde punt betreft het feit dat het in Mesopotamië het fenomeen van vrouwelijke profeten heel gebruikelijk was, meer dan in de Bijbel. Ten zesde is er het gebruik om profetieën schriftelijk vast te leggen en daarbij verband te leggen met eerdere profetieën of om teksten toe te passen op de veranderde situatie. Ten zevende is er het verschil tussen de ene God van de bijbelse profeten en de vele goden die in de Mesopotamische teksten worden genoemd, maar daarbij moet wel worden opgemerkt dat er in de

Mesopotamische teksten vaak steeds één bepaalde god werd genoemd. Tenslotte noemt Stöckl nog een belangrijk verschil: in de Mesopotamische teksten zijn geen parallellen te vinden van de roepingsvisioenen zoals we kennen van met name Jesaja, Jeremia en Ezechiël.

Een tekst die nog niet bekend was toen Heschel zijn Engelse versie van het boek over de profeten schreef, is de tekst die aan het eind van de jaren '60 gevonden werd in Deir Alla in de Jordaanvallei. Het gaat om een tekst die ergens in de achtste eeuw voor het begin van onze jaartelling op een muur van waarschijnlijk een heiligdom is geschreven. Het gaat over de eerder genoemde, uit Numeri bekende Bileam en beschrijft hoe deze profeet een visioen krijgt van een straf van de goden die de wereld, mens en dier, zal treffen. Bileam geeft die boodschap, waardoor hij zelf zeer aangedaan is, door aan de mensen en koppelt er een oproep tot bekering aan. Dat laatste deel is helaas niet goed bewaard gebleven, maar het begin is duidelijk. Het luidt als volgt (vertaling door Smelik, p. 99v):

Dit is het geschrift over Bileam, de zoon van Beor.

Een man die de goden schouwt, dat was hij.

En de goden kwamen tot hem 's nachts

en zij spraken tot hem

volgens de lastgeving van El

en zij zeiden tot Bileam, de zoon van Beor:

Aldus zal hij doen ...

En Bileam stond op de volgende morgen

...

En niet at, ja niet at hij,

en hij vastte,

en hij weende, ja weende.

En zijn volk kwam bij hem

en zij zeiden tegen Bileam, de zoon van Beor:

Waarom vast gij

en waarom weent gij?

En hij zei tot hen:

Gaat zitten!

Ik zal jullie verkondigen wat de Sjaddai-goden gaan doen.

En gaat, ziet het doen van de goden.

De goden verzamelden zich

en de Sjaddai-goden stelden zich op in vergadering

en zeiden tot Sjarar:

Gij moogt breken de grendels van de hemel.

*In uw wolk daar zij duisternis en geen lichtglans,
donkerte en niet uw helderheid.*

*Gij moogt angst geven door een donkere wolk,
maar wees niet voor eeuwig toornig.*

...

Hoort de vermaning, vijanden van Sjarar.

...

Denk na, denk na en denk na.

Het beeld dat we hier van een profeet krijgen in een tekst, die met meer zekerheid dan welke bijbeltekst ook te dateren is in de tijd waarin de bijbelse profeten optraden, wijkt niet wezenlijk af van hoe de profeten in de Bijbel worden beschreven. Wat vooral opvalt is dat het initiatief bij de goden ligt en daarnaast het pathos van zowel de goden als de profeet.

Als het gaat om de eigen aard van de bijbelse profetie is het ook zinvol om aandacht te besteden aan de tegenstelling tussen ware en valse profetie binnen Israël. Bij Heschel komt dat nauwelijks aan bod (hij besteedt er alleen enige aandacht aan op pp. 538vv). Hij gaf er blijkbaar de voorkeur aan de bijbelse profeten te profileren door hen af te zetten tegen de buiten-bijbelse variant.

De valse profetie is een thema dat besproken wordt in Deuteronomium 13: 1-5 en 18: 9-22. Daar worden harde oordelen uitgesproken. De valse profeet, die niet in naam van God heeft gesproken, moet worden gedood. Hij kan worden ontmaskerd door te letten op de uitkomst van zijn voorspellingen. Dat criterium is echter weinig behulpzaam om op het moment dat de profetie wordt uitgesproken, de waarde daarvan te onderkennen. Heel fraai wordt dit geïllustreerd in Jeremia 28 waar de profeten Jeremia en Chananja lijnrecht tegenover elkaar staan, terwijl ze beiden beweren in naam van God te spreken. Jeremia zegt dat het volk het juk van Nebukadnessar, de koning van Babel, zal moeten dragen als straf van God. Chananja daarentegen voorspelt dat dit juk binnen twee jaar door God verbroken zal worden. God bevestigt dan het gelijk van Jeremia en straft Chananja: hij sterft binnen twee maanden. Juist die termijn van twee maanden geeft te denken. Zou het niet duidelijker geweest zijn om de door Chananja zelf genoemde twee jaar af te wachten? Dan zou immers zijn ongelijk zijn bewezen. Blijkbaar gaat het om meer dan dat. De sleutel voor de interpretatie ligt in het voorafgaande hoofdstuk 26 dat de confrontatie tussen deze profeten inleidt. Jeremia had van God de opdracht gekregen naar de tempel te gaan en daar het naderende onheil aan te kondigen met als doel om zijn hoorders tot inkeer te brengen: 'Misschien zullen zij gehoor geven en zich bekeren, een ieder van zijn boze weg; dan zal Ik berouw hebben over het kwaad dat Ik hun denk aan te doen om de boosheid hunner handelingen' (Jer. 26: 3; zie ook vers 13). Inmiddels was duidelijk geworden dat Jeremia's woorden niet het gewenste effect hadden gehad. Het maakt de lezer nu ook duidelijk dat het kenmerk van de ware profetie niet is of de voorspelling uitkomt, maar of die de hoorders tot inkeer brengt. Sommige van de hoorders van Jeremia hadden dat goed begrepen. Ze weerhouden de menigte ervan om Jeremia als ongewenste boodschapper te lynchen. Ze verwijzen naar de eerdere profeet Micha (Jer. 26: 18). Die had vroeger (ca. 115 jaar geleden) ook zo'n onheilsboodschap gebracht, toen de Assyriërs voor de poorten van Jeruzalem stond. De toenmalige koning Hizkia was tot inkeer gekomen en zo was Jeruzalem aan het oordeel ontsnapt. De woorden van Micha werden opgeschreven. Zijn voorspelling was niet uitgekomen, maar zijn waarschuwing was ter harte genomen. Dat maakte hem blijvend tot ware profeet.

In het huidige wetenschappelijke onderzoek naar de bijbelse profetie is men druk bezig met vragen rondom het ontstaan van de teksten: hoe verhoudt zich de mondelinge overlevering tot de ons overgeleverde schriftelijk vastgelegde teksten? Veel aandacht wordt ook besteed aan de traditielijnen: hoe verhoudt de ene profeet zich tot de andere en welke relatie is er met de andere teksten van de Tenach, bijvoorbeeld tussen Jeremia en Deuteronomium en tussen Ezechiël en de priesterlijke teksten in de Tora? Voor Heschel was vooral de relatie tussen God en de profeten belangrijk: hoe werden de profeten geïnspireerd en welke impact had dit op hun persoon? Die vragen zijn voor de meeste wetenschappers van deze tijd te religieus. Maar daarmee zijn ze nog niet irrelevant. Ze liggen meer op het terrein van kerk en synagoge: hoe blijft de geest van de profeten levend en hoe kunnen we blijven putten uit dezelfde bron? Het is de verdienste van Heschel dat hij een aanstekelijk pleidooi voert voor een theologie van de hartstocht, die op passende wijze spreekt over God en daar nadrukkelijk aan toevoegt dat die hartstocht alleen goed begrepen wordt door wie er zich door laat aansteken. Hij was daarvan zelf een aansprekend voorbeeld.

Literatuur:

Robert Erlewine, 'Reclaiming The Prophets: Cohen, Heschel, and Crossing the Theocentric/Neo-Humanist Divide' in *The Journal of Jewish Thought and Philosophy* 17/2 (2009), 177-206.

Alexander Even-Chen, Ephraim Meir, *Between Heschel and Buber; A Comparative Study*, Brighton 2011.

Mayer I. Gruber, 'Mordecai M. Kaplan and Abraham Joshua Heschel on Biblical Prophecy' in *Zeitschrift für die alttestamentlich Wissenschaft* 116 (2004), 602-609.

Richard Simon Hanson, 'The Prophets (review)' in *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies* 26/1 (2007), 197-200.

Abraham Heschel, *Die Prophetie*, Krakow 1936.

Abraham Joshua Heschel, *De Profeten*, Vught 2013.

Susannah Heshel, toespraak voor de International Council of Christians and Jews, Istanbul, Juni 2010, <http://abrahamicfamilyreunion.org/wp-content/uploads/2010/07/Heschel-S-Keynote.pdf>.

J. Todd Hibbard, 'True and False Prophecy; Jeremiah's Revision of Deuteronomy' in *Journal for the Study of the Old Testament* 35 (2011), 339-358.

Jörg Jeremias, 'Das Rätsel der Schriftprophetie' in *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 125 (2013), 93-117.

Edward K. Kaplan, 'Coming to America: Abraham Joshua Heschel, 1940–1941' in *Modern Judaism* 27/2, (2007), 129-145.

Reuven Kimelman, 'Abraham Joshua Heschel's Theology of Judaism and the Rewriting of Jewish Intellectual History' in *The Journal of Jewish Thought and Philosophy* 17/2 (2009), 207-238.

Matthew R. Schlimm, 'Different Perspectives on Divine Pathos; An Examination of Hermeneutics in Biblical Theology' in *The Catholic Biblical Quarterly* 69 (2007), 673-694.

Klaas A.D. Smelik, *Neem een boekrol en schrijf; Tekstvondsten uit het oude Israël*, Zoetermeer 2006.

Jonathan Stöckl, *Prophecy in the Ancient Near East; A Philological and Sociological Comparison*, Leiden 2012.

*****